

DOSSIER LA GUERRA DEL FRANCÈS

Napoleó i l'Europa de les nacionalitats

Per Michel Brunet*

Resum

Tot i no ser la intenció de Napoleó, l'expansionisme militar i territorial va fer aparèixer sentiments nacionals en les poblacions sotmeses. A França i als territoris conquerits, però, l'ús de la paraula llibertat poques vegades va ser real. Darrere les paraules de Napoleó, hi ha més la justificació d'un expansionisme territorial que una veritable ànsia per estendre els ideals de la Revolució Francesa.

Paraules clau

Napoleó, Imperi napoleònic, Europa, nacionalitats

Abstract

Although it was not Napoleon's intention, military and territorial expansionism awakened national feelings in the subdued populations. But the use of the concept of liberty was rarely real in France or in the conquered territories. Napoleon's words rather stood for the justification of territorial expansionism than for a true concern to spread the ideals of the French Revolution.

Keywords

Napoleon, Napoleonic Empire, Europe, nationalities

* Universitat de Toulouse-Le-Mirail.

DOI: 10.2436/20.8010.01.1

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 40 (2009)
Michel Brunet

Des que els organitzadors d'aquesta conferència em van contactar vaig proposar, d'una manera una mica imprudent, aquest tema. En efecte, aquest títol comporta tres paraules clau, com es diu en llenguatge Google: nació, Napoleó i Europa, i totes tres són paraules problemàtiques.

No m'entretindré sobre el concepte d'Europa des d'un punt de vista espacial perquè ningú no sap exactament on arriba: avui en dia sembla admès que Ucraïna i Geòrgia són europees, però ningú explicita l'estatus exacte de Rússia tot i que, quan jo era estudiant de secundària, se'ns ensenyava que Europa anava fins als Urals.

Parlar de nacionalitats és entrar en un món de complexitats. La definició mateixa de poble o de nació és àrdua i existeixen biblioteques senceres sobre un tema que els catalans han contribuït a perpetuar. Es pot admetre que alguns grups humans reivindiquen una identitat pròpia lligada a la llengua, a la història, als costums o als paisatges, però cap d'aquests vessants és absolut. Quan es tracta d'assignar a aquests grups fronteres clarament traçades sobre el mapa per constituir eventualment estats-nacions, llavors comencen les dificultats. La història recent d'Irlanda, de l'ex-Iugoslàvia, els sorolls d'independència de Txetxènia o de Geòrgia ens recorden que el concepte de dret dels pobles a disposar d'ells mateixos és, a la pràctica, una caixa de Pandora d'on poden sorgir les pitjors dificultats o les pitjors atrocitats. Voldria simplement recordar un fet oblidat massa aviat del passat europeu recent: per a fer coincidir les fronteres amb les nacions, després de la Segona Guerra Mundial, es van desplaçar quinze milions d'alemanys dels territoris que ocupaven feia segles als Sudets o a la regió que anomenaven Danzig en aquell moment. No és el meu propòsit ara de recordar els problemes de l'Orient Mitjà. Quant a l'Àfrica, totes les fronteres han sorgit per conquestes colonials i els mateixos conceptes de nació o d'estats-nació tenen poc a veure amb el tret de pertinença tribal.

Si parlar de moviments de nacionalitats és d'extrema dificultat, parlar de Napoleó, per a un historiador, no és pas més simple. Això que s'anomena comunament l'epopeia napoleònica mou, a França i fora d'ella, tantes passions contradictòries, tantes fascinacions o repulsions, que és molt difícil de conservar una posició mesurada i crítica: o bé s'entonen les trompetes de glòria o bé hom apareix com un iconoclasta desencisat. Haver passat dos segles no és suficient per descontaminar la història de la Revolució i de l'Imperi dels seus excessos ideològics. La tradició d'esquerra veu Napoleó com el missioner de les grans reformes nascudes de la Revolució Francesa, una mena de Robespierre a cavall, al qual li val tota mena d'indulgències. La tradició de dreta s'extasia en la glòria nacional, la grandària de les seves ambicions, el prestigi i el plomall del conqueridor. Finalment, i des d'un punt de vista molt general, una mena d'academicisme, de distància respectuosa envers els poders, es té una tendència a fer asèptica la història dels historiadors. El perill més imperiós de la nostra professió no és pas el frau, que és relativament poc freqüent, és la mentida per omissió. Permeteu-me d'introduir una anècdota personal per il·lustrar les meves paraules.

Llavors, jove professor a l'institut, havia de passar una oposició davant d'un jurat per ser titular. El tema que m'havia tocat era de presentar un retrat de Napoleó a una classe. Jo em vaig esforçar per mostrar els talents fora mida d'aquest personatge: la seva sorprenent capacitat de treball, la seva energia, el seu carisma amb els soldats, però també aspectes menys positius com el seu menyspreu pels homes, el seu caràcter violent i el seu cinisme. Vaig explicar com després d'una forta discussió amb un savi ancià que no compartia el seu punt de vista, li va clavar una forta coça a la panxa. Aquesta temptativa d'objectivitat va estar a punt de ser-me fatal: l'inspector general que presidia el jurat estava furiós perquè Napoleó era el seu ídol, i les meves expectatives d'esdevenir professor d'història estaven a punt d'anar-se'n en orris.

Espero que vostès, avui, siguin més indulgents amb mi.

En qualsevol cas, voldria recordar, abans d'entrar al quid de la qüestió, que el període de la Revolució i de l'Imperi va ser, sense cap mena de dubte, esperança de futur, tot i que en el moment va ser una immensa tragèdia. La guerra civil a França, després la guerra exterior a Europa i fins a l'Orient Mitjà s'han perllongat durant vint-i-dos anys quasi ininterromputs de patiments a desenes de milers de persones, des de 1793 fins a 1815. Es té el costum de barallar-se pels recomptes morboses, les comptabilitats macabres. No entraré en un debat en el qual no tinc, ni de lluny, cap coneixement específic, però crec que un milió de morts per als exèrcits napoleònics, cinc milions a Europa, són aproximacions ben acceptables. Si considerem que Europa estava poblada dues vegades o tres menys que ara, es pot mesurar l'amplitud de la tragèdia que és comparable a la guerra de 1914.

Més enllà de les massacres, coneixeu com jo la immensitat de les ruïnes, de les violències, dels patiments de la població civil que han conegut nombrosos països i, en primer lloc, Espanya. Sigui quin sigui el judici de l'herència de la Revolució i de l'Imperi, no cal oblidar que el cost ens ha estat molt feixuc. Segons les opcions ideològiques, les morts i els patiments no pesen pas sempre el mateix: per la meua banda, m'esforço per no trucar la balança.

TENIA NAPOLEÓ EL SOMNI DE CONSTRUIR UNA EUROPA DE NACIONS?

Ha estat Napoleó el promotor de la idea nacional, el gran creador del concepte d'una Europa de nacions?

La idea d'una unificació europea és una idea antiga que es recolza en els records de l'Imperi romà, de l'Imperi carolingi o del Sacre Imperi romà germànic. Al segle XVIII, es poden trobar com a mínim dues versions d'aquesta espècie d'utopia:

– L'*abbé* de Saint-Pierre havia concebut un projecte de pau perpètua gràcies a una lliga de reis per a la defensa de l'*statu quo* territorial. Una mena de pacte de no-agressió hauria fet perennes i santificat les fronteres. Es tractava, doncs, de construir des de dalt, sinó una unitat, com a mínim, una immobilitat

que hauria estat una mena de fi de la història, però la història no té final fora de la perspectiva escatològica d'una apocalipsi.

– Jean-Jacques Rousseau defensava una construcció des de baix: una confederació de nacions sobiranes fundada amb el consentiment dels pobles “un sistema que unís tots els esforços per una mateixa religió, per un mateix dret de les persones, pels costums per les lletres, pel comerç i per una mena d'equilibri que és necessari per tot això”. Si es pogués modificar màgicament les causes, es podria, sens dubte, obtenir aquesta “mena d'equilibri”, però aquest tipus de raonament suposa que el problema ha estat resolt de bon començament.

Pel que fa a Napoleó, força homes del seu temps han vist en ell l'apòstol de les llibertats i de les modernitats en front dels arcaïsmes, de les injustícies i de la fragmentació d'una Europa encara semifeudal. El prussià Bucholz veia en ell el monarca ideal identificat a la nació. El filòsof Hegel pensava que el model polític francès s'havia d'imposar a Alemanya i l'endemà de la batalla d'Iena s'extasiava a dir: “He vist passar l'ànima del món a cavall”. L'ànima del món és un concepte del qual no comprenc molt bé el significat, però quan, a més a més, aquesta ànima és a cavall, em perdo definitivament.

Què en pensava el mateix Napoleó? Algunes de les seves declaracions semblen alinear-se en aquesta gran esperança europea. Es pot llegir per exemple de la seva ploma l'expressió següent: “tenfem com a objectiu organitzar un gran sistema federatiu europeu”. O també: “realitzar els Estats Units d'Europa”. El problema és que aquests textos són tardans. El primer és inscrit en el preàmbul de l'Acta addicional de les Constitucions de l'Imperi (Cent dies: abril 1815), el segon data de 1816, quan Napoleó, exiliat a Santa Helena, es dedica a forjar la seva llegenda.

Si un es remunta a textos més antics, en una època en què l'emperador era al capdamunt del seu apogeu, el to era del tot diferent. Cap al 1810 exposa el seu somni: “Els anglesos, els francesos, els alemanys, els italians sotmesos al Codi Civil, tenint els mateixos costums, els mateixos hàbits i gairebé tots la mateixa religió són membres de la mateixa família”. Faltava per precisar el rol dels “*paterfamilias*”. Afegia que només hi hauria tranquil·litat a Europa sota un sol cap, “sota un Emperador que tingués per oficials els reis, que distribuís els reialmes als seus lloctinents”. Aquesta concepció de la unitat tenia un aspecte evidentment militar: l'Europa del futur era vista com una caserna gegant en la qual els oficials superiors serien escollits pel mestre entre els membres de la seva família o del seu entorn més immediat.

La idea d'estats-nacions conforme a la voluntat dels pobles li era totalment aliena. Quan el 1810 per completar el dispositiu antianglès del bloqueig continental, annexa les costes del mar del Nord (transformades en departaments francesos), amputa el reialme de Westfàlia de les seves sortides marítimes. Resulta que aquest reialme era de creació pròpia i que hi havia col·locat el seu germà Jeroni de rei, al qual no havia informat d'aquestes maniobres. Jeroni, que es tenia per un vertader rei, va provar de salvar la cara tot anunciant solemnement als seus súbdits westfalians havent adquirit la nacionalitat

francesa que els alliberava de retre jurament de fidelitat a la seva persona. Afegia que havia “cedit” la seva població a Sa Majestat l’Emperador. L’emperador en qüestió, molt enutjat amb aquesta proclamació, va encarregar Champigny, el seu ministre d’Afers Exteriors, que fes arribar una reprimenda a Jeroni. La missiva era redactada així: “No se cedeix pas homes com qui cedeix un ramat de xais, o en tot cas, no se’ls hi diu”.

Aquesta carta demostra bé, al meu entendre, els fonaments del pensament de Bonaparte: la idea de nació li pot servir de màquina de guerra contra les velles monarquies i la pols dels principats, però el seu acostament és purament instrumental. Per a ell: els pobles no són altra cosa que ramats de xais per tondre o reservoris de soldats de lleva; la resta no és més que propaganda.

LA CONSTRUCCIÓ DEL SISTEMA CONTINENTAL

La implantació d’aquest sistema es pot considerar com un embrió de l’Europa unificada. Però quin és el detonant d’aquesta construcció?

La llegenda de la política defensiva i la croada de la llibertat

La idea que la França revolucionària, primer, i l’Imperi napolèonic, després, han fet la guerra només per defensar-se de les agressions monàrquiques, per conservar les llibertats recentment aconseguides contra l’obscurantisme agressiu de la vella Europa, és una llegenda que perdura però que no resisteix l’anàlisi dels fets.

Pel que fa a les tèrboles teories sobre les fronteres “naturals”, només han servit de purs pretextos: els rius i els massissos muntanyosos no han estat mai barreres de civilització sinó al contrari, sovint zones de comunicació i intercanvi.

En fi, pretendre escampar les llibertats a Europa a punta de baioneta era una quimera o una hipocresia. Llavors, com avui, els pobles alliberats cauen sota el jou dels alliberadors. Quan es fa la pau a les cabanes i la guerra als castells, segons la famosa dita: són les cabanes les que cremen més que no pas els castells.

No és pas l’hostilitat de les Corts d’Europa aliades contra el Robespierre a cavall qui ha estat el motor de les guerres repetides sinó l’ambició sense límits d’un conqueridor que somiava, d’ençà de l’expedició a Egipte, de fer-se a mida un Imperi a Orient, talment com un nou Alexandre.

Nascut de la Revolució, utilitzava la mateixa retòrica revolucionària. Quan era encara cònsol primer, escrivia: “el geni de la llibertat que ha fet esdevenir des del seu naixement a la Revolució com l’àrbitre d’Europa, vol que ho sigui als mars i terres ben llunyanes”. Tres anys més tard, el 1808, restablia l’esclavatge a les Antilles franceses.

Aquesta cobdícia desenfrenada, aquesta arrogància, aquesta brutalitat van fer que la construcció imperial fos extremadament fràgil: en front de les grans oposicions, dels descontentaments populars, dels rebrots de dignitat, el sistema no es podia regenerar sense fugir endavant a la recerca incessant de solucions militars amb l'aurèola del general victoriós.

És això que explica que les primeres derrotes a Espanya provoquessin un daltabaix: el mite de la invencibilitat s'enfonsà.

Modificació del mapa polític d'Europa: el gran mecano territorial

Veiem els dos exemples més sorprenents: Napoleó va ser l'instigador, l'iniciador de la unitat italiana i de la unitat alemanya?

El gener de 1802, Napoleó promet als italians la unificació de la seva antiga pàtria. Itàlia no era llavors, segons paraules de Metternich, més que una expressió geogràfica. Al setembre, annexa el Piemont, el 1806-1807 remodela l'espai italià en tres territoris diferenciats: Regne d'Itàlia, Gran Ducat de Toscana i Regne de Nàpols i Dues Sicílies. El 1813 admet davant Roederer que es debat entre dues solucions; separar Itàlia de França o annexionar-la purament i simplement. A la pràctica, va envair Àustria, destruir Venècia i els estats papals, però va conservar una Itàlia partida en tres protectorats francesos.

A Alemanya, que estava composta per una gran quantitat de minúsculs principats, viles lliures i petits ducats, va simplificar el mapa: Regne de Westfàlia, Confederació del Rin, agrupant setze estats, però es tracta d'una simplificació territorial destinada a crear no estats-nació, sinó estats-barrera. Aquests estats de mida mitjana eren destinats a aturar el camí a les dues úniques forces alemanyes susceptibles d'aconseguir una unitat alemanya: Prússia i Àustria. Va separar el Tirol d'aquesta darrera per afegir-lo a Baviera tot i una forta resistència popular.

LES GRANS REFORMES DE MODERNITZACIÓ I EL SEU COST

La posada en marxa del sistema continental va aportar progrés i una embranzida de modernitat als països annexionats o sota protectorat? La resposta és que certament sí. Aquestes reformes benefactores han tingut un cost desorbitat? La resposta, segons la meva opinió, és també que sí.

La modernització de les “colònies continentals d'Europa”

L'expressió de “colònies continentals” va sorgir de la ploma de Montgaillard, conseller de l'emperador. Les profundes reformes aportades als països annexionats o sota protectorat s'inscriuen en la tradició del despotisme il·lustrat i de la revolució de 1789.

La de Westfàlia n'és un bon exemple. L'administració francesa va abolir tota mena de privilegis que paralyzaven la màquina de l'Estat: privilegis aristocràtics però també, i sobretot, "llibertats locals" de viles i de províncies, privilegis de gremis (les corporacions) etc... Va abolir la servitud (no sense indemnitzacions financeres pel rescot), va acordar un estatus civil per als jueus, va imposar el Codi Civil, va modernitzar les armes introduint les lleves pel reclutament dels soldats i l'ascens per mèrits pels comandaments.

Un cost elevat

Aquests canvis en un període curt de temps no s'han pas pogut produir sinó per un total apogeu de l'Estat, escombrant de passada tots els cossos intermedis que defensava Montesquieu, la qual cosa podia obrir la via a l'arbitrarietat i la dictadura.

Les reformes es van dur a terme per alts funcionaris i juristes francesos, la majoria de les vegades ignorant les llengües locals, de Westfàlia fins al regne de Nàpols amb el menyspreu a les particularitats que fonamenten les identitats nacionals.

El cost econòmic va ser enorme. El bloqueig continental va arruïnar les zones portuàries de Marsella a Hamburg. El decret de Berlín de 21 de novembre de 1808 buscava d'asfixiar econòmicament Anglaterra que, finalment i gràcies al comerç transatlàntic i al contraban, se'n va sortir més ben parada que el continent. A canvi, l'emperador no va pas organitzar el Mercat Comú, però sí que va sotmetre Europa a una relació colonial amb França que practicava una rigorosa política proteccionista pels productes industrials dels seus aliats. Aquests no estaven pas autoritzats a signar tractats comercials entre ells i per contra estaven obligats a sotmetre's a tractats innegables amb França. Així, Nàpols li havia de vendre el seu cotó i el Piemont no podia exportar les seves sedes salvatges si no era per alimentar la indústria lionesa.

El cost humà no va pas ser menys dramàtic: per només citar un exemple, el petit país de Bade va enviar 7.000 homes a la *Grande Armée* i només en van tornar de Rússia, 700.

Al capdavant, les reformes territorials o administratives, la política econòmica i el bloqueig van ser organitzats pel sol profit de la indústria francesa i de la màquina de guerra napoleònica.

CONCLUSIÓ

L'epopeia napoleònica ha contribuït a la modernització de les velles monarquies europees, a crear o reforçar sentiments nacionalistes però involuntàriament i en reacció a l'hegemonia francesa. Gràcies a ella, els pobles

que habitaven Alemanya s'han considerat com a alemanys. Però les humiliacions, les rancúnies i l'agressivitat entre els pobles no han pas fet avançar la idea europea.

La llibertat no va ser més que un eslògan destinat a promoure una nova opressió. A França mateix, una de les realitzacions més espectaculars va ser la posada en marxa d'un vast programa de construccions de presons. El 1813, en aquelles cel·les, hi havia 46.123 presoners i 16.213 condemnats a treballs forçats, o sia, 62.500 detinguts: un nombre comparable a les xifres de l'actualitat però en una França que era molt menys poblada. Mitjans de comunicació i impremta estrangulats, arrestos domiciliaris o a les presons de l'Estat com a simple mesura administrativa van ser la norma. L'imperialisme napoleònic ha obert potser la porta a altres imperialismes encara més execrables.

(Traducció de M. Dolors Costa)